

OLIV TA'LIM TASHKILOTLARIDA INKLYUZIV TA'LIMNI JORIY
ETISHNING SOTSIAL OMILLARI

S.O.Niyozov

O'zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy ish kafedrası mustaqil tadqiqotchsiDOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.22868314>

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni joriy etishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy munosabatlar, institutsional kafolatlar, oilaviy-hududiy sharoit va axborot muhitining o'rni ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil etiladi. Rasmiy statistik ko'rsatkichlar asosida ta'limga kirish imkoniyati bilan undagi mazmunli ishtirok o'rtasidagi farq asoslanib, universitet muhitini takomillashtirish mexanizmlari taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, oliy ta'lim, sotsial omil, ijtimoiy tenglik, institutsional muhit, raqamli qulaylik, akademik ishtirok.

Abstract. This article analyzes, from a socio-philosophical perspective, the role of social relations, institutional guarantees, family and territorial conditions, and the information environment in the implementation of inclusive education in higher education institutions. Based on official statistical indicators, the study substantiates the difference between access to education and meaningful participation in the educational process. In addition, mechanisms for improving the university environment are proposed to ensure equal opportunities, enhance educational accessibility, and promote greater academic participation.

Keywords: inclusive education, higher education, social factors, social equality, institutional environment, digital accessibility, academic participation, access to education.

Аннотация. В статье с социально-философской точки зрения анализируется роль социальных отношений, институциональных гарантий, семейно-территориальных условий и информационной среды в процессе

внедрения инклюзивного образования в организациях высшего образования. На основе официальных статистических показателей обосновывается различие между доступностью образования и содержательным участием в образовательном процессе. Кроме того, предлагаются механизмы совершенствования университетской среды, направленные на обеспечение равных возможностей, повышение доступности образования и расширение академического участия.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, высшее образование, социальные факторы, социальное равенство, институциональная среда, цифровая доступность, академическое участие, доступ к образованию.*

Oliy ta'lim kasbiy tayyorgarlik bilan birga ijtimoiy harakatchanlik, shaxsiy mustaqillik va jamoat hayotida ishtirok imkoniyatini yaratadi. Inklyuziv ta'limni joriy etish alohida ehtiyojli talabani mavjud tartiblarga bir tomonlama moslashtirish emas, balki universitetning tashkiliy, kommunikativ va madaniy muhitini turli imkoniyatlarga ega talabalar uchun o'zgartirishdir. Uning sotsial omillarini tahlil qilish huquqiy tenglik bilan amaliy ta'lim tajribasi o'rtasidagi tafovutni aniqlashga xizmat qiladi.

Inklyuziya qabul jarayoni bilangina cheklanmaydi; u dars, baholash, kutubxona, turar joy va amaliyotdan foydalanishda to'siqlarni kamaytirishni ham talab qiladi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni 20-moddasi individual imkoniyatlar va alohida ta'lim ehtiyojlari xilma-xilligini inobatga olib, teng imkoniyat yaratishni nazarda tutadi. Shu bois barcha talabaga bir xil sharoit taklif etish har doim amaldagi tenglikni ta'minlamaydi.²⁴

Sotsial omillar deganda ta'lim olishga ta'sir ko'rsatuvchi munosabatlar, me'yorlar, resurslar taqsimoti va institutsional qarorlar tushuniladi. Masalan, ko'zi ojiz talabaning elektron kitobdan foydalana olmasligi faqat uning individual xususiyatiga emas, balki hujjatning rasm shaklida joylashtirilgani yoki

²⁴ O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 23.09.2020, O'RQ-637-son, 20-modda.

platformaning ekran o'qish dasturiga mos emasligiga ham bog'liq. Muammoni shaxsiy kamchilik emas, o'zgartirilishi mumkin bo'lgan ijtimoiy to'siq sifatida ko'rish universitet mas'uliyatini aniqlashtiradi.

Xalqaro huquqiy yondashuv ham mazkur farqni ochib beradi. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi 24-moddasi ta'limning barcha bosqichlarida inklyuziv tizim va uzluksiz ta'lim prinsipini belgilaydi; uning 5-bandida nogironligi bo'lgan shaxslarning oliy ta'limdan boshqalar bilan teng asosda foydalanishi va zarur oqilona moslashtirish choralari ko'rilishi nazarda tutiladi. Oqilona moslashtirishni imtiyoz bilan chalkashtirmaslik zarur: uning maqsadi o'qitish natijalariga qo'yilgan ilmiy talabni bekor qilish emas, talabani o'z bilimini namoyon etishdan to'sib turgan ortiqcha to'siqlarni bartaraf etishdir.²⁵

Inklyuziyaning muhim omili professor-o'qituvchilar, talabalar va ma'muriyatning nogironlikka doir qarashlaridir. Haddan tashqari homiylik ham, barcha vazifani hech qanday moslashtirishsiz bajarishni talab qilish ham talabanning mustaqil qarorini cheklashi mumkin. Huquqqa asoslangan yondashuv talabanning ehtiyojini uning o'zi bilan muhokama qilishni va uni universitet faoliyatining teng huquqli subyekti deb tan olishni talab etadi.

Universitet madaniyati kundalik amaliyotda namoyon bo'ladi: ma'ruza materialining qulay formatda berilishi, shaxsiy ma'lumotning roziliksiz tarqatilmaligi, konferensiya va talabalar boshqaruvida ishtirok uchun sharoit yaratilishi shular jumlasidandir. Qo'llab-quvvatlash faqat ayrim xodimlarning xayrixohligiga emas, aniq va barqaror xizmat ko'rsatish tartiblariga tayanishi kerak.

"Muayyan kasbga mos emaslik" yoki past akademik salohiyat haqidagi asossiz tasavvurlar ta'limdagi ijtimoiy masofani kuchaytiradi. O'qituvchilarni muloqot etikasi va moslashuvchan baholash bo'yicha tayyorlash, tengdoshlar mentorligi hamda birgalikdagi ilmiy loyihalarni rivojlantirish bunday stereotiplarni kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

²⁵ BMT. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya, 13.12.2006, 24-modda, 1- va 5-bandlar.

O'zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni 38-moddasida barcha darajalardagi ta‘lim va umrbod ta‘lim olish huquqi nazarda tutilgan. Ushbu kafolat universitetda mas‘ul bo‘linma, ochiq murojaat tartibi, ehtiyojni individual aniqlash, zarur resurs ajratish va qaror ijrosini nazorat qilish orqali amalga oshiriladi.²⁶

Sotsial omillarni institutsional jihatdan tahlil qilganda bir-biriga bog‘liq uchta pog‘onani ajratish mumkin. Birinchi pog‘ona – kirish imkoniyati: qabul xabarnomalari, imtihon joyi, ariza topshirish va maslahatlarga yetishish. Ikkinchi pog‘ona – mazmunli ishtirok: auditoriya va laboratoriya mashg‘ulotlari, raqamli resurslar, amaliyot, ilmiy to‘garak hamda baholash jarayonlaridan foydalanish. Uchinchi pog‘ona – natija va istiqbol: kursdan kursga o‘tish, akademik muvaffaqiyat, diplom olish, keyingi ta‘lim va ishga joylashish imkoniyatlari. Mazkur bosqichlardan faqat birinchisi rivojlansa, qabul qilingan talaba keyinchalik ta‘lim tizimida yolg‘iz qolishi xavfi saqlanadi.

Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotiga ko‘ra, 2025/2026-o‘quv yili boshida O‘zbekiston oliy ta‘lim tashkilotlarida 1 million 535 ming nafar talaba o‘qigan. Bu jami talabalar soni bo‘lib, nogironligi bo‘lgan talabalar ulushini ifodalamaydi. Inklyuziv ta‘lim qamrovini baholash uchun mazkur guruhning qabul qilinishi, o‘qishni davom ettirishi va bitirishi haqidagi alohida ma‘lumotlar zarur.²⁷

Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2025-yil 22-dekabrda axborotiga ko‘ra, 2025-yilda I–II guruh nogironligi bo‘lgan abituriyentlar uchun 3 907 ta qo‘shimcha davlat granti kvotasi ajratilib, 3 258 nafar yosh talabalikka tavsiya etilgan. Bu ko‘rsatkichlar qabul mexanizmini tavsiflaydi; ularni mamlakatdagi jami nogironligi bo‘lgan talabalar soni yoki ta‘lim muhitining sifati bilan aynanlashtirib bo‘lmaydi.²⁸

²⁶ O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni, 15.10.2020, O‘RQ–641-son, 38-modda.

²⁷ Milliy statistika qo‘mitasi. “Talabalar statistikasi: ta‘lim bosqichi va hududlar kesimidagi taqsimot”, 07.07.2026.

²⁸ Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “Oliy va kasbiy ta‘lim tizimida inklyuziv muhit masalalari jamoatchilik eshituvida muhokama qilindi”, 22.12.2025.

Shu sababli kirish kvotasi bilan bir qatorda, talabalarning kursdan kursga o'tishi, o'quv resurslaridan foydalanishi va qo'llab-quvvatlash xizmatlaridan qoniqishi anonimlashtirilgan ma'lumotlar hamda ixtiyoriy suhbatlar asosida o'rganilishi lozim. Bunday kuzatuvda shaxsiy ma'lumotlar maxfiyligi saqlanishi shart.

Oilaning iqtisodiy imkoniyatlari, yaqinlarning qo'llab-quvvatlashi, transport, turar joy va zarur qurilmalardan foydalanish talabani uzluksiz ta'lim olishiga bevosita ta'sir qiladi. Qabuldagi moliyaviy imtiyoz kundalik yashash va o'qish xarajatlari bilan bog'liq barcha to'siqlarni bartaraf etmaydi. Shu bois stipendiya, transport va turar joy xizmatlarini akademik qo'llab-quvvatlash bilan uyg'unlashtirish muhim.

Olis hududdan kelgan talabani universitetga yetib kelishi va mos turar joy topishi ham ta'lim imkoniyatining tarkibiy qismidir. Mahalliy hokimiyat, transport tashkilotlari va nodavlat tuzilmalar bilan hamkorlik zarur bo'lishi mumkin; ko'mak shakli esa talabani o'zi bildirgan ehtiyoj va tanloviga asoslanishi lozim.

Zamonaviy universitetning ko'plab funksiyalari elektron muhitga ko'chgan: dars jadvali, HEMIS kabi akademik tizimlar, elektron kutubxona, baholash topshiriqlari va onlayn murojaatlar bir-biriga bog'langan. Shu bois raqamli qulaylik alohida texnik xizmat emas, akademik huquqdan foydalanishning ijtimoiy sharti sifatida qaralishi kerak. Ekran o'qish dasturi bilan ishlamaydigan tugma, faqat rasm ko'rinishidagi PDF, subtitrsiz video yoki faqat rang orqali berilgan xabar turli talabalar uchun bir xil emas, turlicha to'siq yaratadi. Materialni tahrirlanuvchi matn shaklida berish, hujjat sarlavhalarini mantiqan tuzish, klaviaturada boshqarish va alternativ formatlarni taklif etish ta'lim sifatini kengroq guruh uchun oshiradi.

Jonli muloqotda ham individual ehtiyoj inobatga olinishi kerak: ayrim talabaga surdotarjima yoki yozma izoh, boshqasiga ko'rgazmali materialning og'zaki tavsifi yoxud qulay auditoriya zarur bo'lishi mumkin. Moslashtirishning aniq shakli talabani roziligi va bildirgan afzalligiga muvofiq tanlanadi.

UNICEFning 2026-yil iyundagi xabarida ISHONCH–2030 doirasidagi 50 ta namunaviy maktab bo'yicha ota-onalarning 43 foizi va o'qituvchilarning 32 foizi nogironligi bo'lgan bolalar uchun umumiy ta'lim muassasalarini eng maqbul muhit deb bilishi qayd etilgan. Bu maktab bosqichiga oid ko'rsatkichlar oliy ta'lim jamoasining munosabatini yoki butun mamlakat aholisini bevosita ifodalamaydi; ular ijtimoiy qarashlarni alohida o'rganish zarurligini ko'rsatadi.²⁹

Maktabdan oliy ta'limga o'tishda abituriyent uchun kirish imkoniyatlari va mavjud moslashtirishlar haqida oldindan aniq axborot berilishi lozim. Qabul komissiyasi, maktab va universitetning maslahat xizmatlari hamkorligi talabaga kasbiy yo'lini mustaqil tanlash uchun zarur ma'lumotni yetkazishi mumkin.

Inklyuziyaning institutsional barqarorligi qaror qabul qilish jarayonida talabalar ovozinig qanchalik eshtilishiga bog'liq. Talaba kengashi, universitetning sifat bo'yicha komissiyasi va raqamlashtirish guruhlarida nogironligi bo'lgan talabalarning ixtiyoriy ishtirokini ta'minlash kampusdagi muammolarni tashqi kuzatuvchining taxminiga emas, bevosita tajribaga tayangan holda aniqlash imkonini yaratadi. Shuningdek, murojaatni qabul qilish, javob qaytarish, nizolarni hal etish va qaror ustidan shikoyat qilishning aniq tartibi umumiy xayrixohlikni hisobdor institutsional amaliyotga aylantiradi. Ushbu jarayonda talabaga daxldor qarorlar uning ishtirokisiz qabul qilinmasligi fundamental talabdir.

Inklyuziya natijalarini baholash uchun faqat pandus soni yoki imtiyozli qabul ulushiga qarash yetarli emas. Birinchidan, kirish ko'rsatkichlari – ariza topshirish va imtihon jarayonining qulayligi, foydalanilgan moslashtirish turlari va qabuldan voz kechish sabablari; ikkinchidan, jarayon ko'rsatkichlari – o'quv materiallari formatlari, xizmatga murojaat qilish muddati, baholash moslashtirilishi va auditoriyalarning amaldagi qulayligi; uchinchidan, natija ko'rsatkichlari – fanlarni o'zlashtirish, ta'limni davom ettirish, bitirish va akademik faoliyatda ishtirokni alohida tahlil qilish lozim. Har bir ko'rsatkich talaba qadr-qimmatini himoya

²⁹ UNICEF. "Inclusive education through the eyes of children", 02.06.2026; ISHONCH–2030 doirasidagi 50 ta namunaviy maktab.

qiladigan, shaxsiy ma'lumotni ehtiyotkor qayta ishlashga asoslangan usul bilan yig'ilishi kerak.

Universitet darajasida amaliy mexanizm sifatida yagona murojaat oynasi, o'quv materiallarining minimal qulaylik standarti, auditoriya va turar joyning davriy auditi, professor-o'qituvchilar uchun qisqa amaliy treninglar hamda talabalar ishtirokida yillik baholash joriy etilishi mumkin. Birinchi navbatda talabaga eng katta mustaqillik beradigan, ko'p kishiga xizmat qiladigan yechimlarga ustuvorlik berish maqsadga muvofiq: masalan, dastlabdan raqamli matnli formatda tayyorlangan material alohida talabani kutmasdan ko'plab foydalanuvchilarga qulay bo'ladi. Individual yordam va tizimli dizayn bir-birini almashtirmaydi; ular o'zaro to'ldiruvchi mexanizmlardir.

Xulosa. Oliy ta'limda inklyuziyani joriy etish ijtimoiy munosabat, huquqiy kafolatlarning amaliy ijrosi, oilaviy-hududiy resurslar, raqamli qulaylik va talabalar ishtirokidagi boshqaruvga bog'liq. Bu omillar uyg'unlashgandagina ta'limga rasmiy kirish imkoniyati mazmunli akademik ishtirok va shaxsiy mustaqillikka aylanadi. Demak, inklyuziya bir martalik qabul chorasi emas, universitetning kundalik faoliyatini takomillashtiruvchi uzluksiz ijtimoiy jarayondir.

Universitetlar talabalarining o'zi bilan maslahatlashib, resurslarni qulay formatda taqdim etishi, xodimlar malakasini oshirishi va qabuldan bitiruvgacha bo'lgan ta'lim yo'lini kuzatishi kerak. Statistik xulosalarda jami talabalar, grant kvotalari va talabalikka tavsiya etilganlar soni farqlanishi, maktabdagi so'rov natijalari esa oliy ta'limga avtomatik ko'chirilmasligi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son, 20-modda. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya. 2006-yil 13-dekabr, 24-modda. https://www.ohchr.org/sites/default/files/Ch_IV_15.pdf

3. O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 15-oktabr, O'RQ-641-son, 38-modda.
<https://lex.uz/docs/-5049511>

4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. "Talabalar statistikasi: ta'lim bosqichi va hududlar kesimidagi taqsimot". 2026-yil 7-iyul.
<https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/69090-talabalar-statistikasi-talim-bos-ichi-va-ududlar-kesimidagi-ta-simot-2>

5. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. "Oliy va kasbiy ta'lim tizimida inklyuziv muhit masalalari jamoatchilik eshituvida muhokama qilindi". 2025-yil 22-dekabr. <https://gov.uz/oz/edu/news/view/113132>

6. UNICEF. "Inclusive education through the eyes of children" ["Inklyuziv ta'lim bolalar nigohida"]. 2026-yil 2-iyun.
<https://www.unicef.org/uzbekistan/en/press-releases/inclusive-education-through-eyes-children>